

סלבו ז'יז'ק

קאנט וסאד: הזוג האידיאלי

מבין כל הזוגות בהיסטוריה של המחשבה המודרנית (פרויד ולאקאן, מרקס ולנין ...) הזוג קאנט-סאד הוא ככל הנראה הבעייתי ביותר: הטענה "קאנט הוא סאד" היא ה"שיפוט האינסופי" של האתיקה המודרנית. היא מציבה סימן שוויון בין שני הפכים רדיקליים, כלומר מכריזה על כך שהגישה האתית האדישה והנשגבת זהה, במובן מסוים, או חופפת, לסיפוק חסר המעצורים שבאלימות המענגת. הרבה מאוד – ואולי הכל – מונח כאן על הכף: האם ניתן למתוח קו בין האתיקה הפורמליסטית הקאנטיאנית למכונת ההרג-כרם-קר של אושוויץ? האם ניתן לראות במחנות הריכוז, כמו בהרג, עניין נייטראלי, תוצאה אינהרנטית של התעקשות הנאורות על האוטונומיה של התבונה? האם יש, לכל הפחות, השתלשלות לגיטימית של יוחסין, החל בסאד ועד לעינוי הפשיסטי, כפי שמרמזת גרסתו של פאזוליני ל"סאלו", המתיקה את הסרט אל ימיה הקודרים של רפובליקת "סאלו" של מוסוליני? לאקאן פיתח לראשונה את הקישור הזה בסמינר שלו על האתיקה של הפסיכואנליזה (1958-1969),¹ ולאחר מכן במאמר "קאנט עם סאד" (1963) מתוך ה-Ecrits.²

.1

בשביל לאקאן, סאד הרחיב, הלכה למעשה, את הפוטנציאל האינהרנטי של המהפכה הפילוסופית הקאנטיאנית, בדיוק במובן שבו החצין, בכנות, את קול המצפון. האוסוציאציה הראשונה המתעוררת כאן היא, כמובן: על מה כל המהומה? האין הכל יודעים בעידננו הפרוידיאני, הפוסט-אידיאליסטי, מה עניין ה"עם"? – כלום האמת על הנוקשות האתית של קאנט אינה הסאדיזם של

1 Jacques Lacan, *Le séminaire, Livre VII: L'éthique de la psychanalyse*, Paris: Seuil, 1986, chap. VI.

2 Jacques Lacan, "Kant avec Sade", *Écrits*, Paris: Seuil, 1966, p. 765-790.

החוק, כלומר האין החוק הקאנטיאני סוכן אני-עליון המפיק הנאה סאדיסטית מדריכתו-במקום של הסובייקט, מאייכולתו למלא אחר תביעותיו הנחרצות, כמו מורה המענה את תלמידיו במשימות בלתי אפשריות, ומתענג בחשאי על כישלונותיהם?

אבל עם זאת, הטענה של לאקאן היא היפוכה המדויק של אסוציאציה ראשונה זו: לא קאנט הוא שהיה סאדיסט ב'ארוץ', אלא סאד, היה קאנטיאן חבוי. כלומר, חשוב לזכור, קאנט הינו תמיד המוקד של לאקאן, ולא סאד: לאקאן מעוניין בהשלכות האולטימטיביות ובהנחות היסוד הדחויים של המהפכה האתית הקאנטיאנית. במלים אחרות, לאקאן אינו מנסה להניח את ההנחה ה"רדוקציוניסטית" הרגילה, לפיה כל מעשה אתי, טהור ואדיש ככל שיוכל להיראות, מושתת תמיד על איזו מוטיבציה "פתולוגית" (האינטרס ארוך-הטווח של הסוכן עצמו, הערצתו את עמיתו עד לסיפוק ה"שלילי" אותו מעניקים סבל וסחטנות, הנדרשים לעתים קרובות ממעשים אתיים); להבדיל, מוקד העניין של לאקאן נמצא בהיפוך הפרדוקסלי, באמצעותו התשוקה עצמה (היינו פעולה על פי צו התשוקה, לא התפשרות לגביה) אינה יכולה עוד לנבוע מאינטרסים או מניעים "פתולוגיים" כלשהם, ובכך הולמת את קריטריון המעשה האתי הקאנטיאני, באופן כזה ש"מעקב אחר התשוקה" חופף ל"מילוי תפקיד". די יהיה להיזכר בדוגמא הידועה של קאנט עצמו, מתוך ביקורת התבונה המעשית:

נניח שמישהו היה טוען לגבי נטייתו החמדנית, אין הוא יכול כלל לגבור עליה כאשר ניקרים לפניו המושא החביב עליו וההזדמנות לכך; ובכן שאלו אותו, אילו הותקן עמוד תלייה לפני הבית, שבו ניתנת לו הזדמנות זו, כדי לתלות עליו מיד אחרי סיפוק חמדנותו, האם אז לא היה מדביר את נטייתו? אין צורך לנחש הרבה מה היה משיב.³

טיעונו הנגדי של לאקאן הוא כזה: מה אם ניתקל בסובייקט (כפי שקורה על דרך ההרגל בפסיכואנליזה) המסוגל ליהנות הנאה שלמה מלילה של תשוקה, רק בתנאי שסוג זה או אחר של "גרדום" תלוי מעל ראשו, היינו רק אם יפר, במילוי תשוקתו, אי-אלו איסורים?

סרט איטלקי משנות ה-60, קזנובה 70 בכיכובם של וירנה ליזי ומרצ'לו מסטרויאני, סובב סביב נקודה זו בדיוק: גיבורו יכול לשמר את אוננו המיני רק

3 עמנואל קאנט ביקורת התבונה המעשית, תירגמו שמואל הוגו ברגמן ונתן רוטנשטריך, מוסד ביאליק, 1986, עמ' 32. [הערת המתרגמת: ז'ז'ק מצטט את התרגום האנגלי לחיבור ובו 'נטייה חמדנית' קרויה Lust, 'המושא החביב' קרוי 'object desired', 'סיפוק חמדנותו' קרוי gratifying] [his lust]

בתנאי שסכנה כלשהי תהיה מעורבת באקט. בסוף הסרט, כאשר הגיבור נמצא על סף נישואיו לאהובתו, הוא מבקש להפר לכל הפחות את האיסור על סקס לפני הנישואים בכך שישכב איתה בלילה לפני חתונתם. כלתו מקלקלת בלי ידיעתה אף את העונג המינימלי הזה. היא משיגה מהכומר אישור מיוחד לעניין, ובכך מרוקנת את המעשה מעוקצו ה'אסור'. מה נותר לו עוד, לגיבור, לעשות כעת? בשוט האחרון של הסרט אנו רואים אותו זוחל על מרפסת צרה מחוץ לבניין הגבוה, מטיל על עצמו את המשימה המאתגרת של חדירה לחדרה של הנערה בדרך המסוכנת ביותר, בניסיון נואש לקשור בין סיפוק מיני לסכנת-מוות... כך, על פי לאקאן, אם סיפוקה של תשוקה מינית מערב השהיה, אפילו של האינטרסים ה"אגואיסטיים" האלמנטריים ביותר, אם סיפוק זה מוצב בכירור "מעבר לעקרון העונג", אזי למרות כל ההופעות הנגדיות אנחנו עוסקים במעשה אתי, ומכאן שתשוקתו היא, במובן החמור, אתית...⁴

הנקודה הבאה של לאקאן היא שממד סאדי חבוי זה של "תשוקה אתית (מינית)" אינו נקרא בתוך קאנט באמצעות הפרשנות החריגה שלנו, אלא אינהרנטי למבנה התיאוריה הקאנטיאנית.⁵ אם נניח בצד את גוף "הראיות הנסיבתיות" (האין הגדרתו הידועה לשמצה של קאנט את הנישואים – כ"חווה שבין שני מבוגרים בני מינים שונים לגבי השימוש ההדדי באיברי המין האחד של השני" – סאדית במובהק? הרי היא מצמצמת את האחר, את שותפו המיני של הסובייקט, לכדי אובייקט חלקי, איבר גופני שלו/שלה המספק עונג והנאה בעודו מתעלם ממנו/ממנה כשלם, כאדם), הנה הרמז המכריע המאפשר לנו להבחין בקווי המיתאר של השוויון "סאד הוא קאנט", בדרך שבה ממשיג קאנט את מערכת היחסים בין סנטימנטים לחוק המוסרי.

4 "..." אם, כפי שטוען קאנט, דבר פרט לחוק המוסרי לא יוכל לשכנע אותנו להניח בצד את כל האינטרסים הפתולוגיים שלנו ולקבל את מותנו, אזי המקרה של אדם המבלה ליל תשוקה עם אשה, למרות הידיעה שישלם על כך בחייו, היא מקרה של החוק המוסרי". Alenka Zupancic, "The Subject of the Law," in *Cogito and the Unconscious*, ed. by Slavoj Žizek, Durham: Duke UP 1998, p. 89.

5 ההוכחה הברורה ביותר לאופיו האינהרנטי של קישור זה בין קאנט וסאר היא, כמובן, הרעיון הקאנטיאני (הנשלל) על "רע שטני", היינו "רע המתמש לא מתוך סיבות "פתולוגיות" אלא מתוך עיקרון, לטובת התרחשותו". קאנט מעלה רעיון זה של רע המורם לדרגה של עקרון אוניברסלי (ובכך הופך לעקרון אתי) רק כדי שיוכל להתכחש אליו ללא דיחוי, בטענה שבני אדם אינם מסוגלים לרקב מוחלט כזה; ובכל זאת, כלום אין עלינו להתנגד להתכחשות זו של קאנט, בכך שנצביע על כך שהמבנה של סאר כולו נשען על אותו רימום של רע לכדי ציווי "קטגורי" בלתי מותנה? לפיתוח מעמיק יותר בנושא, ראה הפרק השני מתוך: Slavoj Žizek, *The Indivisible Remainder*, London: Verso 1996.

אף על פי שקאנט מתעקש על הפער המוחלט בין רגשות פתולוגיים לצורה הטהורה של החוק המוסרי, ישנו רגש אפריורי אחד שהסובייקט חווה בהכרח כאשר הוא מעומת עם ציווי החוק המוסרי: כאב ההשפלה (הנגרם בעקבות גאוותו הפגועה של אדם, בשל "הרוע הרדיקלי" של הטבע האנושי). בשביל לאקאן, הענקת זכות־היתר לכאב כרגש אפריורי יחיד מצד קאנט קשורה בבירור למושג הכאב של סאד (עינוי והשפלת האחר, היות מעונה ומושפל על-ידו), כדרך המועדפת לגשת אל ההתענגות (jouissance) המינית (טענתו של סאד, כמובן, היא שיש לתת לכאב עדיפות על פני העונג, וזאת על בסיס אריכותו: בעוד תענוגות הם חולפים, כאב עשוי להימשך כמעט ללא גבול). את הקישור הזה ניתן להמשיך ולאשש באמצעות מה שמכנה לאקאן הפנטסיה הסאדית היסודית: הפנטסיה על גוף אחר ושברירי של הקורבן, גוף אשר יכול להיות מעונה ללא גבול ואף על פי כן הוא משמר, כבמטה קסם, את יופיו (ראו את הדמות הסאדית הסטנדרטית של הנערה הצעירה, העומדת בהשפלות ובהשחתות אינסופיות מצד המענה המקופח שלה, ובאופן מסתורי שורדת את כולן ללא פגע, באופן דומה לזה שבו טום וג'רי, או גיבורי סרטים מצוירים אחרים, שורדים ללא פגע את כל צרותיהם המגוחכות).

האין פנטסיה זו מספקת את היסוד הליבידינאלי של ההנחה הקאנטיאנית בדבר האלמותיות של הנפש החותרת ללא לאות להשיג שלמות אתית? לשון אחר: האין ה'אמת' המתעתעת על אלמותיות הנפש היא למעשה היפוכה הגמור, היינו אלמותיות הגוף, יכולתו לשאת כאב והשפלה אינסופיים?

ג'ודית באטלר הצביעה על כך שה'גוף' הפוקואני, כאתר של התנגדות, אינו אלא ה'נפש' הפרוידיאנית: באופן פרדוקסלי, 'גוף' הוא השם שמעניק פוקו למנגנון הנפשי, כל כמה שהוא מתנגד לשליטת הנפש. כלומר: כאשר, בהגדרתו הידועה את הנפש כ"כלא הגוף", הופך פוקו את ההגדרה האפלטונית־נוצרית המקובלת של הגוף כ'כלא הנפש', שעל פיה, מה שהוא מכנה 'גוף' אינו בפשטות הגוף הביולוגי, אלא דבר־מה הלכוד כבר למעשה בסוג מסוים של מנגנון נפשי קדם-סובייקטיבי.⁶ כתוצאה מכך, האין אנו נתקלים אצל קאנט בהיפוך תואם וסודי, הנבדל רק בכיוונו, של מערכת היחסים בין הגוף לנפש? האם מה שקאנט מכנה 'אלמותיות הנפש' אינו למעשה אלמותיות הגוף האחר, השברירי, ה'לא־מת'?

6 Judith Butler, *The Psychic Life of Power*, Stanford: Stanford University Press 1997, p. 28-29.

.2

באמצעות התפקיד המרכזי של הכאב בחווייתו האתית של הסובייקט מציג לאקאן את ההבדל בין ה"סובייקט של ההצהרה" (הסובייקט המבטא הצהרה)⁷ ל"סובייקט של ההיגד"⁸ (הזהות הסימבולית שמניח הסובייקט בתוך הצהרתו ובאמצעותה): קאנט אינו מעלה את השאלה לגבי זהות ה"סובייקט של ההגדה" של החוק המוסרי, הסוכן המכריז על הצו המוסרי הבלתי מותנה. בתוך אופקיו, שאלה זו כשלעצמה היא חסרת משמעות, משום שהחוק המוסרי הינו פקודה אימפרסונאלית, "המגיעה משום מקום", כלומר נובעת באופן אולטימטיבי מהעצמי או מתוך-עצמה, מונחת באופן אוטונומי בידי הסובייקט עצמו. באמצעות ההתייחסות לסאר קורא לאקאן העדר אצל קאנט כמעשה של מסירת הבלתי נראה, כ"הרחקת" נושא-דברו של החוק המוסרי, ואילו סאר הוא המוסר אותו כנראה – בדמותו של התליין-המענה, ה"סאדיסט"; תליין זה הוא-הוא נושא דברו של החוק המוסרי, הסוכן המפיק עונג מהכאב ומההשפלה שלנו (של הסובייקט המוסרי).

סיעון נגדי מציע עצמו כאן במידה ניכרת של מובנות-מאליה: האין כל אלה שטויות גמורות, משום שאצל סאר, הרכיב הממלא את מקומו של הצו הבלתי מותנה, העיקרון שאחריו צריך הסובייקט לעקוב באופן קטגורי, איננו עוד הפקודה האתית הקאנטיאנית האוניברסלית 'עשה את המוטל עליך!' אלא היפוכה הרדיקלי ביותר: ההוראה לעקוב עד תום אחר הגחמות הקונטינגנטיות והפתולוגיות ביותר המספקות עונג, בעוד הן מצמצמות ללא-רחם את בני האדם לכדי כלים בשירות הנאתך? מכל מקום, מכריע לתפוס את הסולידריות בין מאפיין זה לבין התהוותה של דמות התליין-המענה ה"סאדיסט" כ"סובייקט של ההגדה", סובייקט ממשי של פקודת-ההצהרה (statement-command) האתית האוניברסלית. המהלך הסאדי, מהכבוד הקאנטיאני כלפי-חילול-הקודש, היינו מכיבוד האחר (האדם), החופש והאוטונומיה שלו, וההתייחסות המתמדת אליו כאל תכלית-לעצמו, עד כדי רדוקציה של כל האחרים לכדי אמצעים בלבד, אמצעים שעליהם ניתן לוותר ואותם יש לנצל באכזריות, המהלך הזה בבירור קשור באופן הרדי לעובדה שה"סובייקט של ההצהרה" של הצו המוסרי נותר בלתי נראה אצל קאנט, ומניח את המאפיינים המוחשיים של התליין הסאדי. מה שסאר מממש כאן הוא, לפיכך, פעולה מדויקת מאד של שבירת החוליה המקשרת בין שני אלמנטים, אשר בעיניו של קאנט הם סינונימיים וחופפים:⁹

7 [The subject of enunciation]

8 [The subject of the enunciated (statement)]

9 Monique David-Menard, *Les constructions de l'universel*, Paris: PUF 1997.

הטענה על צו מוסרי בלתי מותנה; והאוניברסליות המוסרית של צו זה. סאד משמר את המבנה של צו מוחלט, ומניח כתוכנו את היחידות הפתולוגית הקיצונית ביותר.

גם כאן, החריגות של סאד כמקור השבירה הזאת איננה העניין המכריע – זו ניצבת רדומה, כאפשרות, בעצם המתח הבסיסי המכונן את הסובייקטיביות הקרטזיאנית. הגל כבר היה מודע להיפוך זה של האוניברסל הקאנטיאני לכדי קונטינגנטיות אידיוסנקרטית ביותר: כלום אין ביקורתו על הציווי האתי הקאנטיאני מתמקדת בכך: מאחר שהציווי הוא ריק, היה על קאנט למלאו בתוכן אמפירי כלשהו, כלומר להעניק לתוכן קונטינגנטי פרויקטורי את הצורה של צורך אוניברסלי?

המקרה המופתי של רכיב "פתולוגי", קונטינגנטי, המרום למעמד של תביעה מוחלטת, הוא ללא ספק המקרה של האמן המזוהה לגמרי עם שליחותו האסתטית, שוקד עליה מתוך חירות ובלא כל אשמה, כמעין אילוץ פנימי, ואינו מסוגל לשרוד בלעדיה. גורלה העצוב של ז'קלין דו־פרה מעמת אותנו עם גרסתו הנשית של אותו פיצול בין צד המטבע של הצו הבלתי מותנה לבין היפוכו, האוניברסליות הסדרתית של אובייקטים אמפיריים 'אדישים' שחייבים להיות מוקרבים לטובת משימתו של אדם.¹⁰ (מעניין ופרודוקטיבי ביותר לקרוא את סיפור חייה של דו־פרה לא כ'סיפור אמיתי' אלא כנראטיב מיתי: מפתיעה מאוד מידת הקירבה שבה הוא מתווה את קווי־המתאר הקבועים־מראש של מיתוס משפחתי, כמו במקרה של קספר האוזר, שבו תקריות אינדיבידואליות מייצרות באופן מאיים מאפיינים מוכרים ממיתוסים עתיקים). הצו הבלתי מותנה של דו־פרה, הדחף שלה, תשוקתה האבסולוטית – היו האמנות שלה (כשהיתה בת ארבע, נתקלה באדם שניגן בצ'לו, ומיד טענה כי זה מה שברצונה להיות...). רימום זה של אמנותה אל המוחלט דירדר את חיי האהבה שלה למעמד של סדרת מפגשים עם גברים, שהיו כולם, באופן אולטימטיבי, בני־חליפין, גבר אחד טוב כמשנהו. היא נחשבה ל"טורפת גברים" סדרתית. כך מילאה דו־פרה את המקום שהיה שמור בדרך־כלל לאמן הגבר – ואין פלא שמחלתה הארוכה והטראגית (טרשת נפוצה, שממנה דעכה באכזריות בין 1973 ל־1987) נתפשה בעיני אמה כ"תשובתו של הממשי", כעונש־ממעל לא רק על חיי המין הפרוצים שניהלה אלא גם על מחויבותה ה"עודפת" לאמנותה...

10 Hilary and Piers du Pré, *A Genius in the Family. An Intimate Memoir of Jacqueline du Pré*, London: Chatto and Windus 1997.

.3

מכל מקום, אין זה הסיפור כולו. השאלה הנחרצת היא, האם אפשר או אי אפשר לתרגם את החוק המוסרי הקאנטיאני למושג האני-עליון הפרוידיאני? אם התשובה היא כן, אזי "קאנט עם סאר" משמעו למעשה שסאר הוא האמת של האתיקה הקאנטיאנית. יחד עם זאת, אם אי אפשר לזהות את החוק המוסרי הקאנטיאני עם האני-עליון – (מאחר שהחוק המוסרי, כפי שמנסח זאת לאקאן בעצמו בעמודים האחרונים של הסמינר ה-11, שקול לתשוקה עצמה, בעוד האני-עליון ניזון בדיוק מהתפשרות הסובייקט על תשוקתו, היינו האשמה המושהית של האני-עליון מספקת הוכחה לכך שהסובייקט בגד, אי שם, בתשוקתו או התפשר עליה)¹¹ – אזי סאר איננו כל האמת לגבי האתיקה הקנטיאנית, אלא צורה של הבנה מעוותת שלה. בקצרה, סאר רחוק מלהיות "רדיקלי יותר מקאנט". הוא מבחיר מה מתרחש כאשר הסובייקט בוגד בחומרתה האמיתית של האתיקה הקאנטיאנית.

להבדל זה תוצאות פוליטיות הרות-גורל. ככל שהמבנה הליבידינאלי של משטרים "טוטליטאריים" הוא פרוורטי (הסובייקט הטוטליטארי מזהה עצמו כאובייקט-אמצעי בשביל ההתענגות של האחר), "סאר קאנט" משמעו שהאתיקה הקאנטיאנית מגוננת על הפוטנציאלים הטוטליטאריים; מאידך גיסא, ככל שאנו הוגים באתיקה הקאנטיאנית בדיוק ככזו האוסרת על הסובייקט להניח את עמדת האובייקט-אמצעי בשביל ההתענגות של האחר, היינו, ככזו הקוראת לו ליטול על עצמו אחריות מלאה למה שהוא מצהיר עליו כעל תפקידו, כך קאנט הוא האנטי-טוטליטארי המופתי...

חלום הזריקה של אירמה, שבו השתמש פרויד כדרך להדגים את הליך הפרשנות שלו לחלום, הינו חלום על אחריות – (אחריותו של פרויד עצמו לכישלון הטיפול באירמה) – עובדה זו לברדה מצביעה על כך שאחריות היא מושג פרוידיאני מכריע. ואולם, כיצד עלינו לתפוש אותו? כיצד נימנע מהמלכודת הרגילה של ה-*mauvaise foi* של הסובייקט הסארטרי האחראי לפרויקט האקזיסטנציאלי שלו, היינו כיצד נימנע מהמוטיב האקזיסטנציאליסטי של אשמה אונטולוגית הקשורה בקיום האנושי הסופי ככזה, כמו גם מהמלכודת ההפוכה של "הטלת האשמה על האחר" ("מאחר שהלא-מודע הוא השיח של האחר, אני איני אחראי לתצורתו, זהו האחר הגדול המדבר דרכי, אינני יותר מכלי בידו...")?

11 Alenka Zupancic, op.cit., as well as Bernard Baas, *Le désir pur*, Louvain: Peeters 1992.

לאקאן עצמו הצביע על מוצא מהמבוי הסתום הזה, באמצעות התייחסות לפילוסופיה של קאנט כתקדים המכריע לאתיקה הפסיכואנליטית של חובת ה"מעבר לטוב". על פי הביקורת הפסאודו-הגליאנית המקובלת, האתיקה הקאנטיאנית האוניברסליסטית של הציווי הקטגורי אינה מצליחה להביא בחשבון את מצב העניינים ההיסטורי המוחשי שבו נטוע הסובייקט, זה המספק את התוכן המגדיר של הטוב: מה שהפורמליזם הקאנטיאני אינו מסוגל לתפוש הוא החומר הפרטיקולרי, המובחן היסטורית, של החיים האתיים. מכל מקום, על פי טיעון הנגד לעמדה זו, עוצמתה הייחודית של האתיקה של קאנט מקורה בדיוק בעמימות זו. חוק מוסרי אינו מורה לי מהי חובתי, אלא רק שעלי למלא אותה, כלומר שאין אפשרות לשאוב מהחוק המוסרי עצמו את הנורמות הממשיות, שעלי ללכת בעקבותיהן במצבי הספציפי, ומכאן שעל הסובייקט ליטול על עצמו את האחריות ל"תרגום" הצו המופשט של החוק המוסרי לסדרה של מחויבויות מוחשיות.

מפתה מאוד, בדיוק במובן זה, להסתכן בהקבלה עם ביקורת כוח השיפוט של קאנט: ניסוח הלכה למעשה של מחויבות אתית מוגדרת בנוי כשיפוט אסתטי, היינו כשיפוט שבאמצעותו, במקום ליישם בפשטות קטגוריה אוניברסלית על אובייקט פרטיקולרי, או לכלול אותו אובייקט תחת הגדרה אוניברסלית קיימת, אני הוא שכביכול ממציא את הממד האוניברסלי-הכרחי-מחייב שלו, ולפיכך מעלה אותו אובייקט (מעשה) פרטיקולרי-קונטינגנטי לדרגה של הדבר האתי. מכאן שיש תמיד משהו מרוּמם בביטוי של שיפוט המגדיר את החובה שלנו: אני "מעלה את האובייקט לדרגה של הדבר" (הגדרתו של לאקאן לסובלימציה). קבלה מלאה של הפרדוקס הזה מחייבת אותנו לדחות גם כל התייחסות ל"חובה" כאל תירוץ: "אני יודע שזה כבד, ועשוי להיות כואב, אבל מה אני יכול לעשות, זוהי חובתי..." המוטו הסטנדרטי של חומרה אתית הוא "אין תירוץ לאי-מילוי חובה!"; אף על פי שנדמה כאילו המשפט של קאנט "Du kannst, denn du sollst!" ("אתה יכול, משום שאתה חייב!") מציע גירסה חדשה למוטו הזה, המשלימה אותו בהיפוך שלו, מבעית הרבה יותר: "אין תירוץ למילוי החובה!"¹² את אזכור החובה כתירוץ לעשיית המוטל עלינו יש לדחות כצביעות; די להיזכר בדוגמת המורה הסאדיסטי המחמיר, המכניע את תלמידיו באמצעות משמעת ועינויים חסרי רחמים. מובן שהוא מתרץ זאת לעצמו (ולאחרים) כך: "אני עצמי סבור ששימוש בלחץ כזה

12 לעיון מפורט יותר במאפיין-מפתח זה באתיקה של קאנט ראה הפרק השני בתוך Slavoj Žižek, *The Indivisible Remainder*, London: Verso 1996.

על הילדים המסכנים הוא קשה, אבל מה אני יכול לעשות, זוהי חובתי!" דוגמא מדויקת יותר היא זו של הפוליטיקאי הסטאליניסטי, האוהב את המין האנושי ועם זאת מבצע טיהורים איומים והוצאות להורג; ליבו נשבר בו ביחד עם הזוועות שהוא מבצע אבל אין הוא יכול שלא לבצען, זוהי חובתו כלפי הקידמה האנושית...

כאן אנו פוגשים את הגישה הפרוורטית הסבירה של אימוץ עמדת האמצעי הטהור למילוי רצונו של האחר הגדול: זו אינה אחריות, זה בעצם לא אני שעושה את זה, אני רק אמצעי בשירות צורך היסטורי גבוה יותר... ההתנגדות הגסה של המצב הזה נובעת מהעובדה שאני מהרהר על עצמי כעל נקי מאשמה בזכות מעשי: כלום אין זה נפלא להיות מסוגל להסב כאב לאחרים מתוך מודעות שלמה לכך שאיני נושא באחריות לכך, שאני רק ממלא את רצון האחר... את זה אוסרת האתיקה הקאנטיאנית. עמדה זו של הסוטה הסאדיסטי מספקת את התשובה לשאלה: כיצד יכול הסובייקט להיות אשם כאשר אינו עושה יותר ממימושו של צורך "אובייקטיבי", כפוי־מבחון? על־ידי הנחת "הצורך האובייקטיבי" הזה באופן סובייקטיבי, כלומר באמצעות הפקת הנאה ממה שנכפה עליו. מכאן, שבתצורתה הרדיקלית ביותר האתיקה הקאנטיאנית אינה "סאדיסטית", אלא בדיוק מה שאוסר על האדם לקבל על עצמו את עמדת התליין הסאדי.

במפנה אחרון, אפוא, לאקאן בכל זאת מערער על התיזה "סאד כאמת של קאנט". אין זה מקרה שאותו סמינר שבו מציג לאקאן לראשונה את הקישור האניהרנטי בין קאנט לסאד כולל גם את הקריאה המפורטת באנטיגונה, שם הוא עוקב אחר קווי המיתאר של מעשה אתי אשר מצליח להימנע מהמלכודת של הסטייה הסאדית כאמת החבויה שלו. בהתעקשה על דרישתה העצמאית לקבורה ראויה של אחיה, אנטיגונה אינה מצייתת לפקודה המשפילה אותה, כזו שבאה לידי ביטוי אצל תליין סאדיסטי... מכאן שהמאמץ העיקרי של לאקאן בסמינר על האתיקה של הפסיכואנליזה הוא לפרק את מעגל הרשע של קאנט עם [avec] סאד. כיצד זה אפשרי? רק אם – בניגוד לקאנט – אדם עומד על כך שהיכולת להשתוקק איננה "פתולוגית" כשלעצמה. בקצרה, לאקאן עומד על הצורך ב"ביקורת התשוקה הטהורה": בניגוד לקאנט, בשבילו יכולתנו שלנו להשתוקק היא "פתולוגית" לעילא (הסיבה לכך היא, כפי שהוא חוזר וטוען, שאין קשר אפריורי בין אובייקט אמפירי לבין העונג שאותו אובייקט מעורר בסובייקט). לאקאן טוען כי יש "כושר טהור של תשוקה", מאחר שלתשוקה יש גורם־אובייקט אפריורי ולא פתולוגי – אובייקט זה, כמובן, הוא מה שלאקאן מכנה *objet petit a*.

מאנגלית אודליה חיטרון